

Recension

Recension¹ av Ingrid Bosseldals avhandling *Vårt tog behaviorismen vägen? Social responsivitet mellan barn och vuxen, hund och människa*. Lund: Lunds Universitet, 2019

Lars-Erik Berg
Högskolan i Skövde

Ingrid Bosseldal har vid Lunds universitet disputerat på en avhandling i utbildningsvetenskap. Den har originella drag. För det första tar den upp ämnen som är nära besläktade, men som i debatten ändå har behandlats på disparata sätt och ofta i skilda forum: barnuppfostran, hundutbildning av skilda slag, pedagogisk vetenskaplig debatt om behaviorism, samt föräldrautbildning. En del i Bosseldals syfte är att förstå de disparata diskussionerna och slutsatserna. Härutöver rymmer boken en (partiell) genomgång av andra hälften av 1900-talets utbildningsdebatt om pedagogiken som vetenskap. Tilläggas ska att vad gäller ämnet barnuppfostran är det främst det Stockholmsbaserade s.k. Kometprojektet som analyseras. Det kontrasteras mot Hundskolan, mot vilken också Polishundtränaren får mäta sina krafter i att få pli på hundar. Som en överton får vi också ta del av metodiken att förhålla sig till hundar enligt recept från vetenskapsteoretikern, feministen och hundetologen Donna Haraway. En viktig och befruktande sidovinkling gör Bosseldal genom att granska sitt material utifrån socialpsykologen Johan Asplunds synsätt. Slutligen har Bosseldal använt sig av diskursanalys som ett sätt att skärskåda debatten. Det är poängfullt att underkasta även vetenskapliga dispyter en sådan, i stället för att dröja sig kvar i dispyterna som sådana. Det är att vandra ut från spelplanen och se spelet från utsidan, att se det vetenskapliga språket som en diskurs. Av dessa ingredienser växer ett rikhaltigt collage fram. Ett brokigt lapptäcke – med matchande lappar.

Teoretiskt handlar arbetet om eventuella samband mellan B. F. Skinners inlärningspsykologi, radikal behaviorism, Asplunds formuleringar kring det han kallar social responsivitet och Donna Haraways analys av samverkan mellan hundar och människor. Professorerna Englunds och Engströms bidrag till den svenska pedagogiska behaviorismdebatten spelar en roll vid rinken och granskas av Bosseldal.

Huvudpunkten i analysen framgår av titeln: ”Vart tog behaviorismen vägen?” Det Bosseldal företar sig är att nu, långt efteråt, utvärdera användning, felanvändning, tolkningar och misstolkningar av Skinners radikala behaviorism. Det ser ut som ett vanskligt och svårbegripligt projekt, särskilt som Asplund i flera sammanhang har uttalat stark kritik av Skinner, i Asplunds framställning omöjlig att tillbakavisa. Bosseldal gör ett gott försök att modifiera Asplund. Hon har förtjänstfullt utvecklat tankar och frågor som troligen verkat i latent skick hos många beteendevetare sedan 70-talet. Var verkligen Skinner så ytlig och mekanistisk som det sades? Debatten är omöjlig att kort sammanfatta, men det går att – med överdrifter – peka på vissa drag. Skinner har avfärdats som om han såg människan som ett objekt för dressyr, som våra husdjur. Skillnaden mot Watsons klassiska betingning är faktiskt gigantisk: bestraffa aldrig ”fel” beteende, utan belöna ”rätt” beteende och nonchalera ”fel”. Det är en skillnad som motsvarar den Marx skapade när han menade att Hegel stod på huvudet (som idealist) och alltså borde vändas med fötterna mot jorden (som materialist). Marx sa t.ex. att *”språket är det praktiskt fungerade medvetandet”*, och föregrep härmed den starka strömning som etablerades starkt med G. H. Mead och som sedan har förvaltats av den pragmatiska filosofin och pedagogiken efter John Dewey och i Sverige av t.ex. Asplund. Språket är en praktisk verksamhet som människor använder hela livet. I språket växer deras barn upp, och får därigenom ett medvetet intellekt med vilket världen kan bearbetas. Det praktiska ger upphov till det teoretiska (medvetandets intelligensform), och återvänder därigenom till det praktiska, i form av en (potentiellt) rationell hantering av tillvaron.

Vad Skinner sägs påstå är att denna utifrånstyrda process alltid pågår för alla i form av förstärkning av visst beteende och utsläckning av annat. Han tillämpar samma teori på språkligt beteende (Skinner 1957). Människans kollektiva utveckling beror på en långsiktigt konstruktiv förstärkning av vissa beteendesystem. Det är detta all fostran ska handla om, och pedagogiken och inlärningsteorin är det vetenskapliga instrumentet för detta. Var den enskildes egna initiativ, kreativitet och vilja finns blir aldrig ordentligt utrett, och det är bl.a. detta som pedagogerna Englund och Engström, liksom Asplund på olika vis vänder sig mot.

Bosseldal har funnit sitt ilsket surrande getingbo, och nalkas det eftertänksamt med vad hon efter Asplund kallar ”intellektuell nervositet” och nyfikenhet. Hur kan det komma sig att Skinners under en tid så bejublade teori möttes med så olika, ibland rent avrättande, responser på olika håll,

under sin vandring mellan olika kontexter? Och nyfikenheten växer när hon tycker sig finna släktskap mellan Asplund och Skinner; båda ser människan som skapad inom och genom socialt samspel. Hon använder ett av Asplunds typiska uttryck: social responsivitet. (Termen finns egentligen inte, den har myntats och utvecklats av Asplund 1987a och 1987b). Den betecknar något som sysselsatte Mead intensivt under hela dennes gärning, men som han aldrig fann någon träffande beteckning för: människan präglas främst av att hon är ständigt benägen, på alla plan, att svara på stimuli från andra individer av hennes egen art. Men även utanför det rent mänskliga umgänget är Homo sapiens enastående responsiv, ända därhän att vi i vår fantasi ofta förvandlar materia och natur till låtsade responsiva människovarelser. Asplund ger charmerande och avskräckande exempel.

Bosseldals länk mellan Skinner och Asplund blir: Vad får den positiva förstärkningen i Skinners händer att fungera? Jo, givetvis social responsivitet. Om Homo sapiens inte vore socialt responsiv, så skulle t.ex. ”tränaren” Skinner och hans efterträdare inte ha stor makt över sina ”objekt” om de är människor/barn. (De senare skulle helt enkelt ointresserat vända sig ifrån ”tränaren” om inget spännande erbjuds. Och gränsen för bestraffning eller hårdhänt utsläckning är snäv för människor. Inte ens barn är särskilt rädda för vad utsläckningen kan vara, etiskt hanterad av Skinner.)

Skinner svarar då att det egentligen handlar om belöningen, snarare än om kontakten med tränaren. Här har vi en viktig skillnad mellan de två, för Asplund svarar lika bestämt att i fallet Homo sapiens är det inte godisförstärkning det handlar om, utan social responsivitet på båda sidor, ”tränare” såväl som ”objekt”. Jaha, kanske det, svarar då Skinner, men i så fall så är det ju den som är belöningen/förstärkningen. Nej, svarar Asplund, responsiviteten är ömsesidig och skapar det mesta av psyke hos båda individerna. Det blir därför inte en strid om påvens skägg. Fullt ut har Bosseldal inte respekterat denna skillnad mellan de två. Inte förrän hon kommer in på Haraway.

Skillnaderna i fråga att tillerkänna människan medvetande, eget initiativ och kreativitet blir snart stora, men den sociala responsivitetens starka effekt på människan är en gemensam nämnare. Ovanpå detta har oändliga mängder socialpsykologi, pedagogik och psykologi byggts upp under hela 1900-talet, oftast utan att omnämna sitt eget självklara grundpostulat.

Detta tema tar upp en stor del av Bosseldals avhandling. Hon hade kunnat skära i materialet, men hennes glupande intresse och goda skrivförmåga gör att man gärna idisslar ihop med henne. Och hennes story om vår responsivitet inte slut därmed. Hon gör många underbara variationer på temat hur responsiviteten spinnas runt våra bästa vänner hundarna. Det är underhållande att läsa om den negativa förstärkning (eller utsläckning genom bestraffning av icke önskvärt beteende) som Polishundstränaren utövar, alltmedan han själv förblindat ser sin verksamhet som baserad på positiva åtgärder, och att

jämföra detta med den systematiskt genomförda positiva förstärkning av önskvärt beteende som Hundskolan skapar, samt att se resultaten i form av harmoniska, intelligenta och orädda hundar.

Ännu bättre blir det när Bosseldal sedan för in Haraways (2008) begrepp ”signifikant annanhet”. Ingen annan har mig veterligt tagit upp detta i Sverige på ett vetenskapligt sätt, men Bosseldal förnyar en välbekant term från den klassiska socialpsykologin, ”signifikanta andra”, (t.ex. föräldrar) som genom nära anknytning har en stark inverkan på sina barn, blivande medborgare. Men Haraway har gjort en avsiktlig vurpa i spåret: hon etablerar signifikant annanhet som något som har en utvecklande effekt på de två parter som i sin olikhet samverkar. Det exempel som Bosseldal (efter Haraways modell) använder som illustration blir ”agility”, en tränande samvaroform med intim samverkan mellan hund och tränare, där båda bidrar till ett lyckat resultat genom samarbetet. Människan ger hunden möjlighet att utvecklas, och hunden ger människan detsamma tillbaka, bl.a. som en starkt ökad känslighet för sociala stimuli från en annan art än *Homo sapiens*. (I vår tid av massiv utplåning av livsformer torde detta vara en konst att träna världens makthavare i. Med en skinnerisk förstärkningsduvning parad med asplundsk social responsivitet och en Harawaysk känslighet för olika intelligenta och sociala varelser, kanske de t.o.m. skulle bli benägna att intressera sig för saken, vilket de hittills inte har visat sig vara. Möjligen skulle de t.o.m. kunna odla en ekologisk medvetenhet och dito hänsynstagande.)

Sett med socialpsykologins glasögon är det inte ett språk med symboler som utvecklas mellan hund och mänsklig partner i agility-träning. Mycket saknas för att detta signalsystem ska kunna kvala in som ömsesidigt språk mellan två subjekt i Meads mening, men en form av smidig anpassning gentemot varandra som två demokratiskt verkande subjekt är det, även om människan är regissör för spelet. En värld långt bortom Watsons klassiska behaviorism och även bortom Skinners operanta betingning. Försöksdjuren förblir ju rena objekt för Skinner; hans byte från klassisk bestraffningsbetingning till sin egen belöningsdito har tekniska skäl: den är effektivare för att nå av människan föreskrivet resultat. Djupet och vidden av det meadska symbolbegreppet har jag själv gett ett försök i Berg, 2018. Det är från den ansatsen jag håller mig kritisk till Bosseldal på just denna viktiga punkt.

Hos Haraway är det visserligen fortfarande tränaren som styr inriktningen på verksamheten, men så, att hon låter sig själv bli känsligare mot hunden, genom att låta hundens typer av motivation och social responsivitet komma till sin rätt och förstärkas, i stället för att tygla och disciplinera den. I princip är det samma slags känsliga rationalitet som människan sent omsider håller på att utveckla gentemot den natur som vi under årtusenden har utnyttjat som ett objekt för vår konsumtion. Vårt förnuft har till slut drivit en del av oss till insikter om vår rationalitets latent extrema farlighet, Vi vill nu tygla den i

stället för naturen. Det är ett syfte hos Haraway, men Bosseldal kan inte i sin avhandling göra en sådan utflykt.

Med Bosseldals motivation och behandling av sitt basmaterial, hundar, positiv förstärkning med tillskottet av social responsivitet och Haraways långt drivna subjektivering av hundar blir detta en spännande brygd. I sin förlängning innehåller den revolutionerande handlingsmöjligheter för människans interaktion med i första hand sig själv som en del av naturen, i andra hand hundar och resten av naturen. Att få en duvning i skillnaden mellan djurs och människors intelligens baserad delvis på nyare forskning triggas ytterligare läsarens kritiska tankemöda. Även om man inte alltid instämmer i slutsatserna – eller just därför.

Även empiriskt är det ett mångfacetterat verk Bosseldal har gjort: deltagarstudier, observationer, intervjuer, allt på en grundlig teoretisk bas. Man kan fundera kritiskt över metodarsenal och urval av objekt, men viktigare är att ta till sig huvudsyftet: att se vad som händer med Skinners radikala behaviorism när den migrerar från en typ av kontext (djur) till en annan (barn). Men syftet blir kontinuerligt vidare än så. Bosseldal studerar likheter och skillnader mellan social responsivitet hos människor och deras hundar, hon redovisar den kritiska debatten om Skinner i svenska pedagogiska media och belyser relevanta förhållanden i 1900-talets pedagogikhistoria. Sammantaget får vi en god bit av svensk debatt om pedagogiska grundspörsmål, men med ett vidvinkelobjektiv som når långt utanför klassrummet och förskolan. Därvid inbjuder Bosseldal läsaren till en växande kritisk inställning till den debatten, oavsett vilken ställning man som beteendevetare själv har intagit tidigare. Hon undanhåller oss inte heller en kritisk hållning till sin egen basvetenskap.

Bosseldal visar kreativitet i sitt vridande och vändande på Skinner och Asplund; den ”intellektuella nervositeten” är ett eldfångt bränsle. Hon har bestämt sig för att pröva dem båda mot varandra, och granskar dem därför från alla håll. Det ter sig i förstone för en person som är bekant med både Skinner och Asplund som ett märkligt och avsigkommet företag. Än märkligare blir det när hon sätter ihop det hela med hundarna också. Men det hela går ihop, bland annat för att Asplund intresserar sig så mycket för just den elementära sociala responsiviteten, det allra enklaste av vår svarsbenägenhet. Den liknar hundens, fast den får andra konsekvenser när den avancerar från elementär till avancerad. Det är en påtaglig kreativitet som också smittar av sig på hennes förståelse för vilken sorts psyke som hundar har. Hon går in i ett vidgande perspektiv, helt i Asplundsk anda. Detta är en stark sak som lyfter hennes avhandling i teoretiskt hänseende. Hon skapar ny kunskap, belyser genomsläpplighet i gränsen mellan två perspektiv som brukar stå tvära mot varandra.

Denna tendens framträder starkt i bokens avslutning. Hon vill placera *inlärningspsykologi*, Haraways uppfattning om hundar som ett *Companion species*,

och som *significant otherness* för oss människor och den elementära *sociala responsiviteten* som den mest grundläggande av alla mänskliga psykiska livstendenser. Hon leder in dem i samma spilta och låter dem leva och livnära sig själva och varandra tillsammans. Det är vetenskaplig integration, brobyggande.

NOTER

¹Recensenten var medlem i betygsnämnden för Bosseldals disputation. Hans relationer till ansvariga och närvarande vid disputationen är endast professionella.

REFERENSER

- Asplund, Johan. (1987). *Det sociala livets elementära former*. Göteborg: Korpen.
- Asplund, Johan. (1987b). *Om hälsningsceremonier, mikromaket och asocial pratsambet*. Göteborg: Korpen.
- Berg, Lars-Erik (2018). *Socialitetens psykologi – språket som människans livsform*. Lund: Studentlitteratur.
- Bosseldal, Ingrid (2019). *Vart tog Behaviorismen vägen? Social responsivitet mellan barn och vuxen, hund och människa*. Dissertation. Lund: Utbildningsvetenskap vid Lunds Universitet.
- Haraway, Donna J. (2008). *When Species meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Mead, Georg H. (1976 [1934]). *Medvetandet, jaget och sambället*. Lund: Argos.
- Skinner, Burrhus. F. (1957). *Verbal Behavior*. London: Methuen & Co